

**HANLARIN TURİZME KAZANDIRILMASI: MARDİN, DİYARBAKIR VE
ŞANLIURFA İL MERKEZLERİNDEKİ HANLAR ÜZERİNE BİR
ÇALIŞMA¹****Ayhan KARAKAŞ²****Esmâ KARAKAŞ³****Öz**

Bu çalışma İpek Yolu güzergâhında yer alan Mardin, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerindeki hanların şu anki durumu ve kullanma biçimleri ile ilgili bir saha çalışmasıdır. Hanların turizme kazandırılma biçimleri ve yapılması gerekenler tartışılmıştır. Hanların turizme kazandırılması sırasında, kentsel dokunun korunması ve kentsel altyapının sürdürülebilir bir yaklaşımla iyileştirilmesi, hanların koruma-kullanma ilkeleri doğrultusunda turizme kazandırılması, mimari dokunun sürdürülebilir biçimde korunmasının önemine değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Han, Kervansaray, Turizme Kazandırma, Mardin, Diyarbakır, Şanlıurfa

**INCORPORATING KHANS (PUBLIC HOUSE) INTO TOURISM: A
STUDY ON KHANS IN CITY CENTER OF DİYARBAKIR, MARDİN
AND ŞANLIURFA****Abstract**

This study is a field study on current status and usage forms of khans in Diyarbakır, Mardin and Şanlıurfa provinces which take place the Silk Road route. Forms of incorporating khans into tourism and the things that should be done were discussed. It was issued protecting urban texture, sustainable rehabilitation of city infrastructure and architecture during recovering khans for tourism.

Key Words: Incorporating Khans (public house) into Tourism, Khans, Diyarbakır, Mardin and Şanlıurfa

GİRİŞ

Turistik merkezlerin oluşmasında rol oynayan en önemli beşeri faktörlerden biri tarihi ve kültürel değeri olan antik şehir kalıntılarıdır (Ülker, 2011).

Ticaretin yapıldığı her dönemde, şehirlerde ve şehirlerarası yol güzergâhlarında, kervanların ihtiyaçlarını giderebileceği tesisler mevcut olmalıydı. Bunun için eski çağlardan beri yapılmakta olan ticaret nedeniyle, bu gibi tesislerin inşa edildiğini düşünmek gerekir. Özellikle Asurlular tarafından Anadolu'da yapılan ticaretin varlığı yazılı metinlerde geçmekte ve bunların Boğazköy ve Kültepe gibi merkezlerde ticaret kolonileri kurdukları bilinmektedir (Baydur 1970: Akt. Baş 1989).

Kervansarayların ilk örnekleri Karahanlıların Ribat adını verdikleri eserlerdir ve Anadolu'daki örneklerinin süsleme, plan ve motifleri bunlardan esinlenmiştir. Anadolu'da Sultan Han, Han olarak isimlendirilen kervansaraylar gelişmiş bir

¹ Bu çalışma 4-5 Nisan 2014 tarihinde Kuşadası Aydın'da yapılan "III. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresinde" sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Arş. Gör. Dr. Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, ayhankarakas74@gmail.com

³ Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, esmakarakas63@gmail.com

kesme taş mimarisi ile çok abidevi eserlerdir. Yapı malzemesi taştır. Anadolu'nun en önemli kervan yolları üzerinde, ticaret, sosyal yardım ve aynı zamanda kültür müesseseleridir. Kervansarayların çoğunda hamam, cami, kütüphane ve yolcularla hayvanların ihtiyacını karşılayacak hekim, baytar ve her çeşit tamir için ustalar bulunuyordu. Bunların içinde Aksaray Alay Han, Anadolu'da ilk Sultan hanıdır (Aslanapa 2011).

Müslümanlar sosyal ve ekonomik hizmetler veren hanlar ve kervansaraylar yapmışlardır. Buralarda üç gün karşılıksız dil, renk ve ırk ayrımı gözetmeksizin herkese hizmet verilmiş, daha fazla süre için para alınmıştır. Hanlarda yolcuların sağlık dâhil olmak üzere bütün ihtiyaçlarını karşılayacak yatakhane, aşhane, erzak ambarı, depo, ahır, samanlık, mescid, hamam, şadırvan, eczane gibi birimler bulunuyordu (Sarıçam ve Erşahin 2012).

Hanlar ve Kervansaraylar menzil hanı ve şehir hanı olarak ayrılır. Menzil hanları şehirlerarası yollarda ve güvenlik açısından kaim duvarlarla çevrili olarak inşa edilmiştir. Şehirlerde yer alan hanlar ise güvenlik tedbiri ikinci planda kalmış ve çevresindeki yapılarla uyumlu olarak yapılmışlardır (Ülker 2011).

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Turizm, gelişmekte olan pek çok ülkede yeni bir sanayi kolu, hatta “bacasız sanayi” olarak algılanmaktadır. Bazı ülkeler, yatırımlarının büyük kısmını bu alana kaydırarak turizmi bir can simidi gibi görme eğilimi göstermişlerdir. Ne var ki turizm alanına kaydırılan yatırım anlayışı geleneksel olanı mekânsal ve niteliksel bağlamda imha yoluna gitmiş ve yerine küresel olanı “icat” etmeyi tercih etmiştir (Özünel 2011:258).

Yeryüzünde insanların yer değiştirmesinin kolaylaşması turizmi geliştirmiştir. Seyahatin nicel artışı yolculukların sıklaşması demektir, oysaki bir seyahatin zenginleştirici deneyime dönüşmesi yolculuk etmekten öte bir durumu ifade eder. Geçmişle bağıni sürdürmek, kendini ve ötekini sorgulamak, insani değerleri yaşatmak, kültürel kodları kaybetmemek, kimliğinin parçalanmasını önlemek, sonraki nesillere geçmişten devralınan kültür mirasını iletmek çabasında olan kesimler vardır. Bireyler, firmalar, gruplar ve hatta devletler bu konularda çaba sarf etmektedirler (Öter 2010).

Kültür varlıklarının yaşatmak yüksek maliyete yol açtığından kendi ayakları üzerinde durabilen bir yapıya kavuşmalarını sağlamak önem taşımaktadır. Kültür mirasını korumak ve yaşatmak için bu mirasın görünürlüğünü, kullanılrlığını arttırmak, toplumun daha geniş kesimleri tarafından sahiplenilmesini sağlamak adına pazarlamanın çeşitli biçimlerini değerlendirme yoluna gidilebilir.

Turizm yönüyle kültürel varlıkların turizme kazandırılması olgusu ele alınacak olursa turizm endüstrisinin karşılaştığı çeşitli sorunların aşılması için kültür mirasının öneminin daha iyi anlaşılacağı görülecektir. Turizmin darboğazlarını aşmasında kültür mirasından yararlanmaya başlaması gelecek yıllarda kültür turizminin çeşitlenerek büyüyeceğine yönelik işaretler olarak algılanabilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası kitle turizmi, hacimsel olarak hızla büyümüş ancak; bu büyüme süreci, bazı zaafırları da beraberinde getirmiştir. Turizm hareketlerinin belli bir mevsimde yoğunlaşması, turist nüfusunun dar mekânlara yığılması, ulaşımın belli akslara sıkışması, turizm merkezlerinde aşırı artan nüfusun altyapıyı bozması,

doğal kaynakların bilinçsizce sömürülmesi, sıradanlaşan turistik ürünlerden dolayı turistlerin yaşadığı monotonluk duygusu gibi olumsuz sonuçlar turistin deneyiminden aldığı memnuniyeti düşürmektedir (Öter 2010). Bu bağlamda kültürel varlıklarımızdan olan han ve kervansarayların korunması ve yaşatılması için turizme kazandırılması önem taşımaktadır. Bu kalıntılar hem yapı itibarıyla hem de işlev itibarıyla dikkat çekmektedir. Günümüz insanının bu yapılara olan ilgisi yapıların tekrar işlevsel olarak kullanılmasını gerektirmiştir. Bu yapıların önemli bir bölümünü oluşturan kervansaraylar da kendi asıl işlevleri yanında başka şekillerde de kullanılmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma hem betimsel hem de saha çalışması olarak yürütülmüştür, Mardin, Diyarbakır ve Şanlıurfa illerindeki han ve kervansarayların envanteri ile ilgili bilgiler ilgili literatürden elde edilmiştir. Bu yapıların şu anki durumları ile ilgili olarak incelemeler yapılmıştır.

Mardin Kervansarayları

Mardin Merkez’de şu an ayakta kalabilen Surur Han, Artuklu Kervansarayı ve Gelüşke Hanı olmak üzere üç han vardır. Bunlarla ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

Surur Han

Ana caddenin üzerinde durumunu kısmen koruyabilmiş olarak ayakta olan 17. - 18. yüzyıllarda yapılmış olabileceği düşünülen Kervansaray, dikdörtgen bir avlu etrafında, iki katlı revaklı mekânlardan meydana gelmiştir. Cadde üzerinde, girişin iki yanında beşer dükkân mevcuttur. Zaman içerisinde planı üzerinde birçok değişiklik yapılmıştır. Yakın geçmişte restorasyonu tamamlanan yapının içinde restoran ve kafe hizmetleri verilmektedir (Mardin Valiliği, 2015). Bu kervansaray da Diyarbakır Hasanpaşa hanında olduğu gibi bir kitapçı ve kitapların rahat okunması için uygun bir ortamın oluşturulması yerli turistler için bir cazibe unsuru olabilir.

Artuklu Kervansarayı

1275 yılında Artuklu Döneminde kervansaray olarak yapılmış olan bu mekân, Cumhuriyet’ten önce okul olarak kullanılmış sonraki yıllarda Mungan ailesi ve daha sonra da çeşitli aileler tarafından sahiplenilmiştir. Bir dönem Hisar Binası (Tekel) olarak hizmet vermiş ve en son ekmek fırını olarak kullanılmıştır. 2003 yılında otel haline getirilen bina 2005 yılından itibaren otel olarak hizmet vermektedir (Mardin Valiliği, 2015).

Gelüşke Hanı

Bir zamanlar ahir ve mezbaha olarak kullanılan Tarihi Gelüşke Hani girişimci Veli Güneş tarafından tadilat edilerek, yerli ve yabancı turistlerin uğrak yeri haline geldi. 1903 yılında Musa Samas isimli Süryani bir vatandaş tarafından inşa edilen tarihi Gelüşke hani Midyat’ı görmeye gelen yerli ve yabancı turistlere hizmet veriyor. Bir zamanlar Midyat’taki vatandaşların ticaret ve konaklama merkezi konumundaki han, 1950–70 yılları arasında köylü pazarı halini almış, 1980 yılından sonra şehrin yerleşimi değişince, eski canlılığından uzaklaşmış ve yerini hayvan ahiri ve mezbahaneye bırakmıştı. Şimdi ise büyük bir restore geçiren han

Hanların Turizme Kazandırılması: Mardin, Diyarbakır Ve Şanlıurfa İl Merkezlerindeki Hanlar Üzerine Bir Çalışma

gelen yerli ve yabancı turistleri ağırlayarak bir zamanların ticaret merkezi konumunda eski canlılığını yeniden kazanmış durumda. Girişimci Veli Güneş tarafından restore edilen ve turizme kazandırılan han, ilçeye gelen yerli ve yabancı turistlerin gözünü kamaştırıyor. (Mardin Valiliği, 2015; www.turizmtrend.com, 2015).

Resim 1: Gelüşke Hanı Kaynak: www.turizmtrend.com

Resim 2: Gelüşke Hanı Kaynak: www.turizmtrend.com

Diyarbakır

Diyarbakır ilinde de Deliller Hanı, Sülüklü Han, Hasanpaşa Hanı, Yeni Han ve Çifte Han olmak üzere beş han ayakta ve bunların bazıları kullanıma açıktır. Bu hanlar ile ilgili bilgiler aşağıda verilmiştir.

Deliller Hanı

Diyarbakır’da önemli kervansaraylar arasında olan tarihi han 1527 yılında dönemin Diyarbakır Valisi Hüsrev Paşa tarafından arkasındaki cami ve medrese ile birlikte inşa edilmiştir. Evliya Çelebinin de bahsettiği üzere oldukça fazla sayıda odası bulunan Deliller Hanı, 20 Haziran 1603 tarihli bir vakfiyede Mardin kapısı Menzil Han şeklinde geçmektedir. Deliller Hanı olarak bilinmesinin nedeni Hicaz’a gidecek hacı adaylarını götürecek delillerin (rehberlerin) bu handa kalmalarındandır. Han sefere çıkan Osmanlı Hükümdarlarına bile ev sahipliği yapmıştır. Han avlulu, iki katlı olarak inşa edilmiştir. Çok geniş bir alanı kaplayan hanın ortasında havuzlu, kareye yakın bir avlusu vardır. Ana malzeme olarak siyah bazalt taş ve beyaz kalker taşı kullanılmış olan hanın caddeye bakan kısmında ahır bölümü yer almakta ve burası tek katlı olmaktadır. Yanlarda geometrik geçmeli bordürler ve mukarnaslı nişlerle çerçevelenmiş bir kapıdan girilen hanın ikinci katında kalın ayakların taşıdığı revakların arkasında han odaları sıralanmıştır. Daha önce deve ve atların gecelediği ve yaklaşık 6-7 m. yüksekliğinde ahır olarak yapılmış birim günümüzde kapalı restaurant olarak kullanılmaktadır. Restaurant 300 kişi kapasiteli olup yalnız otel müşterilerini değil yerli halkın da yemek yeme amacıyla kullandığı bir mekân durumundadır. Cadde üzerindeki cephede bulunan dükkânlar da turistik amaçlı alışveriş imkânına sahiptir. Giriş katında iki kol idarî bürolar, şark odası, oyun odası, bar olarak düzenlenmiş, diğer iki kol ise yatak odalarına ayrılarak yapı işlevlendirilmiştir (Diyarbakır Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2015).

Resim 3: Delliler Hanı Kaynak: Diyarbakır Valiliği, 2015.

Resim 4: Deliller Hanı Kaynak: Diyarbakır Valiliği, 2015

Sülüklü Han

1683 yılında Hanilioğlu Mahmut Çelebi ve kız kardeşi Atike Hatun tarafından yapılan tarihi Sülüklü Han 2010 yılı itibariyle restore edilip ziyaretçilerin hizmetine girmiştir. Hasan Paşa hanı gibi son dönemlerin popüler mekânları arasında yer almaktadır. Han içerisinde eski bir kuyu bulunur. Bir dönem hekimler tarafından burada bulunan kuyudan sülük çıkarıldığı bilinmektedir. Şifa amaçlı toplanan sülüklerin burada toplanılmasından dolayı hana Sülüklü Han ismi verilmiştir. Üst katlarının dinlenme odası, alt depoların ise hayvanların konaklama yeri olarak kullanıldığı han Kurtuluş Savaşı sırasında süvari birliklerinin karargâhı olarak kullanılmıştır. Şu an halka açık turistik bir gezi mekânı ve kafeye ev sahipliği yapmaktadır (Diyarbakır Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2015).

Resim 5: Sütlüklü Han Kaynak: Diyarbakır Valiliği, 2015

Resim 6: Sütlüklü Han Kaynak: Diyarbakır Valiliği, 2015

Hasanpaşa Hanı

Tarihi Hasan Paşa Hanı, üzerindeki kitabeden anlaşıldığı üzere 1572-1575 yılları arasında dönemin Diyarbakır Valisi Sokullu'nun oğlu Vezirzade Hasan Paşa tarafından yapımına başlanmıştır. Ancak bu süreç içerisinde Vali Hasan Paşa başka bir göreve atandığından hanın tamamlanması dönemin valisi Osman Paşa döneminde olmuştur. Yapının doğusu güneyi ve giriş kapısının üzerinde olmak üzere üç yerinde hanın ne zaman ve kim tarafından yaptırıldığına ilişkin bilgiler veren kitabeler vardır. 1612 yılında Diyarbakır'a gelen ve şehri gezen Polonyalı Simeon, seyahatnamesinde handa "Çok sayıda oda ve 500 beygiri barındırabilen

Hanların Turizme Kazandırılması: Mardin, Diyarbakır Ve Şanlıurfa İl Merkezlerindeki Hanlar Üzerine Bir Çalışma

yer altında iki büyük ahırının var olduğundan” bahsetmiştir. XVII. Yüzyılda şehre gelen Evliya Çelebi Hasan Paşa Hanı'nın “Kale misali, gayet metin ve müstahkem bir yapı” olduğundan bahsetmiştir. Kentin ticaret merkezinde bulunan Hasan Paşa Hanı, Deliller hanından sonra Diyarbakır'daki ikinci büyük handır. Dikdörtgen plan şemasına sahip avlulu, iki katlıdır. İki renkli taş sıralarının yatay olarak cephelerde kullanılması yapıyı olduğundan da uzun göstermektedir. Merdivenle inilen eyvanın sağında ve solunda ahır bölümüne inen kapılar bulunmaktadır. Avlu dikdörtgen planlı ve oldukça geniş tutulmuş, ortasında yer alan altı sütunlu, üstü kubbeyle örtülmüş bezemesiz bir şadırvan avluya hareket katmaktadır. Avluya açılan batı ve doğu eyvanın sağ ve solunda üst kata çıkışı sağlayan merdivenler bulunmaktadır. Üst katlarda da revaklar bulunmakta ve bu revakların arkasında odalar yer almaktadır. Han bodrum, avlulu bölüm ve üst kat olmak üzere üç katlıdır. Hanın bodrum kısmında gelen kervanların hayvanlarını barındıracak ahır kısmı bulunmaktadır. Şu an turistik bir gezi mekânı olan Hasan Paşa Hanı restore edilip, çeşitli turistik işletme ve kafelere ev sahipliği yapmaktadır. Daha önce deve ve atların gecelediği ahır olarak yapılmış birimin bir kısmı günümüzde kapalı restaurant bir kısmı ise kitap evi olarak işlevlendirilmektedir (Diyarbakır Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2015).

Resim 7: Hasan Paşa Hanı Kaynak: Diyarbakır Valiliği, 2015

Resim 8: Hasan Paşa Hanı Kaynak: Diyarbakır Valiliği, 2015

Yeni Han

Kitabesinden anlaşıldığı üzere Seyyid Hacı Abdullah isimli bir kişi tarafından 18. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilmiştir. Mimarı bilinmeyen han Ulu Cami'nin güneyinde Zinciriye Medresesi'nin arkasında yer almaktadır. İki katlı olarak yapılmış olan hanın dört tarafı revaklarla çevrilmiş ve bu revakları çevreleyen ince sütunlar kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Revakların arkasında yer alan han odaları düz damlı olup, bunlar revaklara bir kapı ve bir pencere ile açılırlar. Revaklı avlunun ortasında da bir kuyu vardır. Moloz taştan yapılan hanın girişinde, solda ikinci kata çıkışı sağlayan bir merdiven bulunmaktadır. Yeni Han zaman zaman yapılan onarımlarla özelliğinin bir kısmını yitirmiştir (www.kenthaber.com, 2015).

Çifte Han

Ne zaman yapıldığı, kimin tarafından yaptırıldığı ve mimarı belli olmayan Çifte Han, plan ve mimari özelliklerine bakılarak XVI. yüzyıla tarihlendirilmektedir. Halk arasında borsa hanı olarak bilinmektedir. Doğu ve batı doğrultusunda uzanmış olan Hasan Paşa Hanının Mardin Kapısı'na giden yolun sağındaki sokağın içerisinde yer almaktadır. Han ilk yapıldığında çifte han olarak düşünülmüş fakat daha sonra ikinci bölüm yol açılması sırasında yıkılmıştır. Bezemeden kaçınılarak yapılmış olan han, siyah ve beyaz taş kullanılarak yapılmıştır. Siyah kesme taşlarla döşeli avlunun üç tarafında sütunların taşıdığı basık kemerli revaklar bulunmaktadır. Ana girişin solundaki taş merdivenlerle ikinci kata çıkılmakta ve buradaki sütunlar beyaz taştan olup, revakların arkasında han odaları sıralanmaktadır. Bu odalar dışarıya bir kapı ve pencere ile açılmıştır. XVIII. yüzyılda buraya gelen İnciciyan bu hanı Diyarbakır'ın en büyük hanları arasında saymaktadır. Günümüzde orijinalliğinden büyük ölçüde uzaklaşmıştır (Diyarbakır Valiliği, 2015).

Şanlıurfa Hanları

Bir ticaret şehri olan Urfa'da Han mimarisine önem verilmiş ve şehir han sayısı bakımından Anadolu'nun önde gelen illeri arasında yer almıştır. Mimari özellik arz etmeyen bazı küçük hanlar sayılmayacak olursa, halen Şanlıurfa merkezinde Barutçu Hanı, Bican Ağa Hanı, Fesadı Hanı, Gümrük Hanı, Hacı Kâmil Hanı, Kumlu Hayat Hanı, Mencek Hanı, Millet Hanı, Samsat Kapısı Hanı, Saban Hanı, Topçu Hanı olmak üzere Osmanlı dönemine ait 11 büyük han bulunmaktadır.

Bunlardan; Barutçu Hanı, Bican Ağa Hanı, Fesadı Hanı, Gümrük Hanı, Hacı Kâmil Hanı, Mencek Hanı, Millet Hanı, Saban Hanı iki katlıdır. Barutçu Hanı kısmen üç katlıdır. Bican Ağa Hanı'nın misafirhane olan ikinci katı ile Millet hanı'nın ikinci katı yıkıldığından günümüze ulaşmamıştır. Kumlu Hayat Hanı, Samsat Kapısı Hanı ve Topçu Hanı tek katlıdır. Koyun Pazarı ile Türk Meydanı arasındaki Çifte Han, Akarbaşı'daki Aslanlı Han, Haşimciye meydanı isotçu pazarındaki Bican Ağa Hanı (Eski Emniyet Otel, Simdi Özdiker Kuyumcular Pasajı), bu günkü Urfa Pasajı yerindeki Ali Bargut'un Hanı, Zencirli Kapıdaki Zencirli Hanı (Küsto'nun Hanı), Harran Otel yerindeki Cesur Hanı, Harran Kapı Gazi Lisesi yerindeki Hacı Ali Ağa Hanı, vilayet binası yerindeki Hacı Kara Ağa Hanı, eski sebze halinin yerindeki Gazhane Hanı, Kamberiye mahallesinde Şerif Özden İlköğretim Okulu'nun yerinde bulunan adını bilmediğimiz han ve daha birçok küçük han 50-60 yıl önce ayakta olup günümüze ulaşmamış hanlardır. Şanlıurfa hanlarından sur dışında olanlar kervanların konaklaması için, şehir merkezinde olanlar ise tüccarlar için çeşitli malların satıldığı ve depolandığı mekânlar olarak yapılmıştır (Kürkçüoğlu, 2011; Özme, 2005).

Gümrük Hanı

Haşimiye Meydanı yakınındadır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında 1563 yılında Urfa Sancakbeyi Halhallı Behram Paşa tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi Seyahatnamesinde " Yetmiş Hanı " olarak anılan Gümrük Hanı, Şanlıurfa'daki hanların en güzel ve anıtsal örneklerindedir. Dış cepheleri kaplayan iki renkli kesme taşlardan dolayı "Alaca han " adıyla da bilinir. (Şanlıurfa Valiliği, 2015)

Şanlıurfa il merkezinde, Kazaklar Çarşısı'nda bulunan bu hanın giriş kapısı üzerindeki sülüs yazılı kitabesinden öğrenildiğine göre; Kanuni Sultan Süleyman döneminde, h.970 (1562) tarihinde yapılmıştır.

Kesme taştan yapılmış olan han, dikdörtgen planlı olup, bir avlunun çevresinde dükkânlar sıralanmıştır. Hanın giriş kapısı dıştan yuvarlak kemerli olup, giriş eyvanının avluya açılan kapısı sivri kemerlidir. Hanın iki büyük kapısı ve tali geçişler için de kullanılan küçük kapıları vardır. Büyük kapılardan biri hanın içerisindeki bedesten, diğeri de açık çarşı ile bağlantılıdır. Giriş kapısının yanındaki bir merdivenle ikinci kata çıkılmaktadır. Giriş eyvanının üzeri mescit olarak kullanılmıştır. İkinci kat birbirlerine yuvarlak kemerli sütunlarla birleştirilmiş tonozlu bir revak ve bunun arkasında da hanın odaları sıralanmıştır. Sütunların arası taş korkuluklarla kapatılmıştır. Bu revak hanın avlusuna açılmaktadır.

Gümrük Hanı 2001 yılında Şanlıurfa Kültür Sanat ve Araştırma Vakfı tarafından Rızvaniye Vakfının da katkıları ile restore edilmiştir (Şanlıurfa Kültür Turizm Müdürlüğü, 2015)

Doğu cephede yer alan eyvan şeklindeki giriş kapısı üzerinde bulunan kitabede;

“Sehinsah-ı zaman-ı Sultan Süleyman

Kemine bendesi Behram Pasa

Ruha'da yaptırdı han-ı ferahbahs

Cihan halkına olmağa temasa

Dedi tarihin hatıf yezane

Mübarek ola bu hanı et inşa” yazılıdır.

Kitabenin son mısrasında ebced hesabı ile H.974/M.1566 tarihi düşürülmüştür. Kitabede hanın H.970/M.1562 tarihinde, Kanuni Sultan Süleyman zamanında Behram Pasa tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Dabbakhane Camii'ndeki 1562 tarihli başka bir kitabede de adına rastlanılan Behram Paşa'nın 1564 tarihinde Diyarbakır Beylerbeyi olan Halhallı Behram Pasa olduğu tahmin edilmektedir.

Behram Pasa tarafından hazırlattırılan H.976/M.1568 tarihli vakfiyede kendisinin Diyarbakır'da Su Kapısı yanında “Hamam-ı Cedid” adıyla bir hamam yaptırdığı belirtilmekte ve Urfa'daki Gümrük Hanı'ndan “Kervansaray” olarak bahsedilmektedir (Kürkçüoğlu 2011).

Millet Hanı

Atatürk Mahallesi Kışla Caddesi üzerinde Karakoyun Deresi yanında bulunan bu han Askeri Kışla olarak ta bilinmektedir. Dördüncü Murat zamanında askeri kışla olarak yapıldığı söylenmekte ise de, elde bir belge mevcut değildir. Geniş bir alanı kaplamakta olan han bugün harabe haldedir. Millet Hanı, Türkiye'nin en büyük hanlarından olup Osmanlı Döneminde Şanlıurfa'da inşa edilen ilk anıtsal yapı özelliğini taşımaktadır. Kesme taslardan inşa edilmiş olan yapı, güney ve kuzeyde olmak üzere iki avludan oluşmaktadır. Her iki avlunun çevresinde, ortasından kalın payelerle bölünmüş, birbirleriyle bağlantılı, çapraz tonozlarla örtülü, arka duvarlarında yemlikler bulunan geniş mekânlar yer alır. Tavanda zikzak biçimde havalandırma delikleri bulunmaktadır. Bu mekânlar yer aralarından duvarlarla bölünerek odalarda dönüştürülmüştür. Avlunun güney kenarının doğu kesimi yıkılmış olup toprak dolguludur. Bir zamanlar “Alman Yetimhanesi” olarak kullanılan yapının fotoğraflarında iki katlı olduğu ve güney cephenin batı köşesindeki portal üzerinde bir kitabe, bunun sağında ve solunda birer aslan kabartmasının yer aldığı görülmektedir. İkinci katlar günümüzde tamamı ile yıkılmıştır. Hanın güney tarafındaki avlunun güney kenarı boyunca iki katlı askeri kışla yapısı bulunmaktadır (Şanlıurfa Kültür Turizm Müdürlüğü, 2015; (Kürkçüoğlu 2011).

Hacı Kamil Hanı (Çukur Han)

Urfa'daki Osmanlı hanlarının güzel örneklerinden biri olan bu han yer seviyesinden birkaç basamak aşağıda olduğundan halk arasında Çukur Han olarak bilinmektedir. Batı kapısı üzerindeki kitabede de hanın 1823 tarihinde Hacı Kâmil

Hanların Turizme Kazandırılması: Mardin, Diyarbakır Ve Şanlıurfa İl Merkezlerindeki Hanlar Üzerine Bir Çalışma

tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Gümrük Hanı'nın güneydoğusuna yakındır. Batı kapısı üzerindeki kitabede;

“Hacı Kamil kıldı bu babı küsad

Eyle dareynde ya Rab ana dilsad

Sene 1239” (M.1823) yazılıdır.

Han kare bir avluya sahiptir. Zemindeki dükkânların üzerinde önleri revaklı ikinci kat odaları yer alır. Avlusunun ortasındaki betonarme şadırvan, eski şadırvanın yerine sonradan yaptırılmıştır. Eskiden Halilür rahman gölünden gelen su bu şadırvandan akıtılmaktaydı. Han günümüzde manifaturacı ve terzi esnafı tarafından işyeri olarak kullanılmaktadır. Revaklar, önde payelere oturan çapraz tonozlarla örtülüdür. Avlusunun ortasındaki betonarme şadırvan, eski şadırvanın yerine son zamanlarda yapılmıştır. Eskiden Halilür Rahman Gölü'nden gelen su bu şadırvandan akmaktaydı (Kürkçüoğlu 2011).

Mencek Hanı

Kazazlar Çarşısı civarındaki Mencek Hanından ilk defa 1716 tarihli Ayn-ı Zeliha Binti Hacı Ali vakfiyesinde söz edilmektedir. Tam olarak hangi tarihte inşa edildiği bilinmeyen hanın 1373- 1727 yılları arasındaki dönemde inşa edilmiş olabileceği söylenmektedir. Han düzgün kesme taşlardan yapılmış olup kuzey cepheden, çapraz ve beşik tonozlarla örtülü dehliz şeklinde bir girişi mevcuttur. Kare avlusunun doğu, batı ve güney cephelerinde beşik tonozlarla örtülü dörder, kuzey cephesinde iki dükkân bulunmaktadır. Bunların üzerinde revaklı ikinci kat odaları yer almaktadır. Avlusunun güneybatı köşesine her iki katta eyvan biçimi verilmiştir. Yapı günümüzde terziler ve tuhafiyeciler tarafından işyeri olarak kullanılmaktadır (Şanlıurfa Kültür Turizm Müdürlüğü, 2015).

Şanlıurfa il merkezinde, Pamukçu Pazarı'nın doğusunda bulunan Mencek Hanı'nın kitabesi günümüze gelememiş olup, yapım tarihi bilinmemektedir. Bununla beraber h.1128 (1716) tarihli bir vakfiyede hanın isminin geçmesi, hanın XVIII. yüzyıl başlarında var olduğunu göstermektedir. Mimari yapısından hanın XVI. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığı sanılmaktadır.

Han kesme taştan dikdörtgen planlı olarak yapılmıştır. Dış cephesine dükkânlar yerleştirilmiştir. Kuzey cephesindeki tonozlu bir dehlizden kare planlı avluya girilmektedir. Giriş eyvanının yanındaki taş bir merdivenle ikinci kata çıkılmaktadır. İkinci kat yuvarlak kemerlerle birbirlerine bağlanmış sütunlu bir revakın arkasındaki odalardan meydana gelmiştir. Buradaki revakların doğu cephesindekiler payeli, diğerleri de sütunludur. Avlusunun güneybatısındaki köşeler eyvan şeklinde yükseltilmiştir (Şanlıurfa Kültür Turizm Müdürlüğü, 2015).

Barutçu Hanı

Demirci Pazarındadır. Düzgün kesme taşlardan yapılmıştır. Kitabesi yoktur. Sakıplar'dan Halil Bey'in haremi olarak da bilinen bu yapı, Gümrük Hanı'ndan sonra Urfa'daki en güzel han örneklerindedir. 1976 yılında yerine bina yapılması amacıyla güney cephesinden yıkımına başlanılmış, ancak Müze Müdürlüğü'nün müdahalesi neticesinde yıkım durdurulabilmiştir. Han'a, kuzey cephedeki beşik tonozlu eyvan kapıdan girilir. Kare avluyu çevreleyen tonoz örtülü dükkânların

üzerinde ikinci kat yer almaktadır. Çatı ile örtülü ikinci kat odalarının kuzey, güney ve doğuda olanlarının önleri sütunlar üzerine oturan revaklarla çevrilidir (Özme, 2005).

Şanlıurfa Demirci Pazarı'nda bulunan bu hanın kitabesi günümüze gelemediğinden yapım tarihi kesinlik kazanamamıştır. Yapı üslubundan XVI.-XVII. yüzyıllarda yapıldığı sanılmaktadır.

Kesme taştan dikkörtgen planlı olarak yapılan han iki katlıdır. Yuvarlak kemerli bir kapıdan girilen avlunun çevresi yuvarlak kemerlerle birbirine bağlı sütunların oluşturduğu bir revakla çevrilidir. Bu revakın arkasında odalar sıralanmıştır. Hanın ikinci katı dışa kapalı bir koridorun arkasında cepheye yönelik odalardan meydana gelmiştir. Üst örtüsü düz toprak damlıdır. Günümüzde han kullanılmaktadır (Özme, 2005).

Topçu Hanı

Şehir merkezinde vilayet binasının batı tarafında bulunan tarihi bir Osmanlı hanıdır. Geçmişte Topçu sınıfına ait bir askeri birliğin burada görevli bulunmasından dolayı buraya " Topçu Hanı " denildiği ifade edilmektedir. H.1321/M.1903 tarihinde, güney karsısındaki Sehbenderiye Camii ile birlikte İran Şehbenderi Parmaksızade Hacı Bekir Bey tarafından yaptırılmıştır. Bu nedenle "Hacı Bekir Bey Hanı" olarak da bilinmektedir.

Düzgün kesme taslardan yapılmış yapıya, güney cepheden, eyvan şeklinde, beşik tonozlu büyük kapıdan girilir. Bu girişin sağında ve solunda odalar bulunmaktadır. Kare avlunun dört cephesinde bulunan dükkânların kuzey ve doğu cephede olanlarından önemli bir kısmı yıkılmış olup yerlerine betonarme dükkânlar yapılmıştır. Avlunun batı cephesi iki katlı, diğer cepheleri tek katlıdır. İkinci kata çıkış, güney cephenin batı ucundaki tas merdivenledir(Kürkçüoğlu 2011).

Mehemede Hanı (Merkez)

Şanlıurfa Soğmatar'ın 30 km. kuzeyinde, Dağyanı Köyü'nde bulunan bu han, Mehmet'in Hanı ismi ile de tanınmaktadır. Aynı zamanda burası Hayrat olarak da anılmaktadır. Romalılar dönemine ait bir yapının üzerindeki bu hanın yapım tarihi kesinlik kazanamamıştır. Bunu belirten bir kitabeye de rastlanmamıştır.

Han dikkörtgen planlı, kesme taştan, doğu-batı yönünde uzanan bir yapıdır. Günümüze kısmen harap olarak gelebilen hanın yuvarlak kesme taştan bir üst örtüsü olup, beşik tonozla örtülmüştür. İçerisinde kayalara oyulmuş su toplama havuzu bulunmaktadır. Ayrıca doğu ve güneyinde kayalık zeminlere oyulmuş su kanalları bulunmaktadır (Şanlıurfa Kültür Turizm Müdürlüğü, 2015).

Bican Ağa Hanı

Millet hanı'nın doğusuna bitişik olan bu han Kürkçüzade Ahmet Bican Efendi tarafından H.1318/M.1900 tarihinde iki katlı olarak yaptırılmıştır. Hanın üst katı Ahmet Bican Efendi'nin misafirhanesi olup, şehre gelen yabancıların ücretsiz konakladığı bir otel niteliğinde idi. Bu misafirhaneye çıkılan kapı, hanın güney cephesinde olup, kapı üzerinde Kürkçüzade sair Remzi Kürkçüoğlu tarafından yazılan kitabede;

“Misafirhane-i Umumi Sene 1318

Dedim Gevher gibi tarihine Remzi letafetle

Bu mihmanhaneye cümle gelen çıksın saadetle sene1318"

Alman arkeolog Max von Oppenheim tarafından 1900'lü yılların başlarında çekilen fotoğraflarda Bican Ağa Hanı ve üzerindeki misafirhane görülmektedir. Oppenheim, At Pazarı Meydanı'nda bulunduğunu belirttiği bu hanı Mutasarrıflık binası (Osmanlı Sarayı) yakınında olması nedeniyle "Saray Oteli" olarak tanıtmıştır. Düzgün kesme taşlardan inşa edilmiş hanın zemin katına doğu cephedeki çapraz tonozlarla örtülü eyvan şeklindeki büyük kapıdan girilir. Kare avlunun etrafı tek katlı ve çapraz tonozlu dükkânlarla çevrelenmiştir. Avlunun kuzeyindeki dükkânlar beşik tonozlarla örtülüdür.

Zamanla el değiştirdiğinden "Yemen Askeri Mustafa Ağa Hanı" ve "Ahmet Naci'nin Garajı" adlarıyla da anılan hanın orijinal biçimi son zamanlarda avlusuna yapılan ilavelerle oldukça bozulmuş, avlunun kuzeyindeki dükkânların arkasındaki kuzey duvar yıkılarak bu dükkânlara kuzeyden cephe açılmıştır. Bican Ağa'nın H.1304/M.1886 tarihli vakfiyesinde kendisinin Suruç İlçesi'nde bir cami, minare, su kuyusu ve helahane yaptırdığı yazılıdır.

Ayrıca Urfa şehir merkezi İsoççu Pazarı mevkiinde yine kendi adıyla anılan Bican Ağa Hanı'nı da (Emniyet Oteli) yaptırdığı bilinmektedir. Hacı Bekir Bey bini Müslüm Vakfına ait H.1328/M.1910 tarihli vakfiyede Haşimiye Çarşısı batısında bulunduğu belirtilen bu handan "Bican Ağa Hanı" olarak

bahsedilmektedir. Bu hanın Sair Hilmi tarafından yazılan H.1303/M.1887 tarihli kitabesinde "han" ve "ev" olduğu belirtilmiştir. Son zamanlarda yıktırılan bu hanın yerine "Özdiker Kuyumcular Çarşısı" yaptırılmıştır (Kürkçüoğlu 2011).

Fesadı Hanı

Mevlevihane'nin kuzeydoğu yakınındadır. Batıya bakan kapısı üzerindeki kitabede;

"Ya mifattah el-ebvab

İftah lena hayr el-bab

Li hamsetin üfti biha harre el-vebae'l-hatime

El-Mustafa ve'l-Murteza ve'ibna hüma ve'l-Fatiha Sene 1325" (M. 1907) yazılıdır.

Kesme taşlardan inşa edilmiş, kare bir avluyu çevreleyen iki katlı bir yapıdır. Hana, batı cephenin kuzey kösesinden eyvan şeklinde, beşik tonozlu büyük bir kapıdan girilir. Dikdörtgen avlunun etrafında çapraz tonozlu odalar ve üzerlerinde ikinci kat odaları bulunur. İkinci kat odalarının batı ve kuzeyde olanlarının önleri revaklıdır. Hanın kuzey ve batı dış cephelerinde dükkânlar bulunmakta, diğer iki cephesi evlerle sarılmış bir durumdadır. Son zamanlarda avlunun üzeri ikinci kat seviyesinden beton bir tavanla kapatılarak yapının orjinalligi bozulmuştur (Kürkçüoğlu 2011).

Ayrıca Şanlıurfa'da yakın tarihlere kadar ayakta olan ancak günümüze gelemeyen başlıca hanlar da Çifte Han, Aslanlı Han, Boyahane Hanı, Ali Bargut'un Hanı, Zencirli Hanı (Küsto'nun Hanı), Cesur Hanı, Hacı Ali Ağa Hanı'dır.

Tartışma ve Sonuç

Kültür turizmi, geliştiği yerlerin tarihi ve kültürel mirasının korunması konusunda etkili olduğu gibi ekonomik açıdan da kazançlar sağlamaktadır. Kültür turizmi, sürdürülebilirlik ilke ve politikaları ile geliştirilirse, yerel, kültürel değerlerin küreselleşme karşısında yok olmasını engelleyici bir özelliğe sahip olmaktadır. Diğer bir ifade ile turizm, kültürel mirasın korunmasında bir araç haline getirilebilmektedir. Ancak kültür turizmi, sürdürülebilirlik ilkelerine dayalı planlarla geliştirilemezse, yörelerin sahip olduğu kültürel varlıklar üzerinde olumsuz etkilere de neden olmaktadır. Bunun sonucunda ise, yerel kültürel varlıkların bozulması, yabancılaşması ve orijinalliğini kaybetmesi söz konusu olmaktadır (Uygur ve Baykan 2007).

Çeşitli uygarlıkların beşiği olan Anadolu'da, Selçuklular ve Osmanlılar döneminden günümüze kadar varlıklarını sürdürebilmiş değişik türde ve çok sayıdaki mimari eserler arasında en ilginç olanları hanlardır. Kültürel mirasımızın en önemli unsurlarından olan bu yapıların, doğanın ve diğer çevresel etkenlerin tahribatına karşı korunması, bir koruma - kullanma dengesi içinde yaşatılarak, turizm olgusu kapsamında değerlendirilmesi gerekmektedir

Kervansarayların restore edilmesinden sonra, kısıtlı konaklama imkânı tanıyan, daha çok gününbirlik kullanıma yönelik işlev verilerek turizme kazandırılması ile hem dünyada eşi olmayan ve zaman içerisinde yavaş yavaş yok olmaya mahkûm bu eserlerin kullanılarak korunmalar sağlanmış olacak, hem de geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi, ülke ekonomisine katkıda bulunmaları temin edilecektir. Çoğu kervansaray bu şekilde kullanıma açılmıştır.

Mardin ilindeki bahsedilen hanların tümü turizme kazandırılmıştır. Diyarbakır ilindeki Çifte Han ve Yeni Han metruk bir halde bulunmaktadır. Şanlıurfa ise Han sayısı açısından diğer illerden çok ileridedir. Şehir içindeki hanların çoğunluğu çarşı olarak kullanılmaktadır. Turizme kazandırılma çalışmaları devam etmektedir. Fakat çalışmada bahsedilen hanların çoğunluğu fazla bilinmemektedir. Bunun için şehir içi turlara bu yapıların dâhil edilmesi gerekmektedir. Tanıtım eksikliğine karşı yapıların içlerine ve girişlerine bilgilendirici tabelalar konulmalı, şehir içi turlarının bu tarihi yapıları iyi bilen yerel turist rehberleri eşliğinde yapılmalıdır. Tarihi yapıların turizme kazandırılmasında gözetilmesi gereken en önemli husus koruma-kullanma dengesinin sağlanmasıdır. Bunun için yapıların fonksiyonlaştırılmasında görsel öğelerinin engellenmemesine dikkat edilmelidir.

Kaynakça

- Akbıyık, Abuzer (2008). Şanlıurfa Hanları. http://www.abuzerakbiyik.com.tr/page_detail.php?page_id=27 (Erişim Tarihi, 14.03.2015).
- Aslanapa, Oktay. (2012), *Türk Sanatı*, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Baş, Ali. (1989), *Beylikler Dönemi Hanları*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya
- Baydur, Nezahat. (1970), *Kültepe (KANES) ve Kayseri Tarihi Üzerine Araştırmalar (En Eski Çağlardan İ.S. 395 Yılına Kadar)*, İstanbul.

Hanların Turizme Kazandırılması: Mardin, Diyarbakır Ve Şanlıurfa İl Merkezlerindeki Hanlar Üzerine Bir Çalışma

- Diyarbakır Valiliği, (2015). Diyarbakır Hanları http://www.diyarbakirkulturturizm.org/Yapit/Details/HANLAR/19/Çifte_Han/186 (Erişim Tarihi, 14.03.2015).
- Diyarbakır Yeni Han, (2015) <http://www.kenthaber.com/guneydogu-anadolu/diyarbakir/merkez/Rehber/hanlar/yeni-han> (Erişim Tarihi, 14.03.2015)
- Günel, Veysi. (2005), “Mardin İlinde Kültürel Turizm Potansiyeli”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 11, 91-122.
- Kızılırmak, İsmail. ve Kurtuldu, Hüseyin. (2005), “Kültürel Turizmin Önemi ve Tüketici Tercihlerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Çalışma”, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 100-120.
- Küçükaltan, Derman., Oğuzhan, Adil., Apak Sudi., Boyacıoğlu Ebru. (2005). “Bölgesel Kalkınmada Kültürel Turizmin Etkisi: Kırkpınar Yağlı Güreşleri Örneği”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1).
- Kürkçüoğlu, Cahit. (2011), “Şanlıurfa Hanları”, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, 4 (10).
- Mardin Gelüşke Hanı, <http://www.turizmtrend.com/foto-galeri/mardin-geluske-hani/1207/sayfa-5> (Erişim Tarihi 14.03.2015).
- Mardin Valiliği, (2015). Mardin Hanları <http://kurumsal.kulturturizm.gov.tr/turkiye/mardin/gezilecek yer/kervansaray-surur-han#content> (Erişim Tarihi, 14.03.2014).
- Mardin Valiliği, (2015). Mardin Hanları <http://kurumsal.kulturturizm.gov.tr/turkiye/mardin/gezilecek yer/artuklu-kervansarayi#content> (Erişim Tarihi, 14.03.2014).
- Öter, Zafer. (2010), “Türk El Sanatlarının Kültür Turizmi Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Milli Folklor*, 22(86).
- Özme, Adil (2005). Urfa Barutçu (Yahudi) Hanı, *Sanat Tarihi Dergisi*. 14(1). 241-259.
- Özünel, Evrim.(2011). “Kültür Turizminde “Yöresel” ve “Otantik” Olanı Sorgulamak ve Tüketilmiş Mekanları Yeniden Üretmek Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* , 6(4).
- Sarıçam, İbrahim., Erşahin, Seyfettin. (2012). *İslam Medeniyeti Tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Şahinalp, Mehmet, Sait. (2005), “Şanlıurfa Şehrinin Kültürel Fonksiyonu”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 11, 65-80.
- Şanlıurfa Hanları, Çarşıları <http://www.siragecesi.org/urfa.php?a=5> (Erişim Tarihi, 14.03.2015)
- Turan, Osman. (1965). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. Ankara.
- Uygur, Selma. Meydan, Baykan, Eda.(2007), “Kültür Turizmi ve Turizmin Kültürel Varlıklar Üzerindeki Etkileri”, *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 30-49.
- Ülker, Hatice. (2011). *Burdur-Antalya Güzergâhında Bulunan 13. Yy. Selçuklu Hanlarının Turizm Açısından Değerlendirilmesi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Isparta.